

Jakub Tyszkiewicz

DZIAŁALNOŚĆ DELEGATURY RZĄDU POLSKIEGO PRZY PÓŁNOCNEJ GRUPIE WOJSK ARMII RADZIECKIEJ NA TERENACH ZIEM ODZYSKANYCH W LATACH 1947-1950 ZARYS PROBLEMATYKI

Działalność Delegatury Rządu Polskiego przy Północnej Grupie Wojsk Radzieckich (PGW) wciąż nie doczekała się pełnego opracowania. Niewątpliwie jest to spowodowane brakiem źródeł archiwalnych, które pozwoliłyby na pokazanie genezy i głównych kierunków jej działania. Udostępnienie archiwaliów po zakończeniu jej funkcjonowania w dużym stopniu poprawiło sytuację, trzeba sobie jednak zdawać sprawę, że bez odtajnienia źródeł radzieckich nie jest możliwe całkowite wyświetlenie wielu spraw związanych z pobytem wojsk radzieckich na ziemiach polskich. To samo dotyczy również zagadnień bezpośrednio związanych z działalnością Delegatury. Z dużą ostrożnością musimy korzystać z wytworzonych przez nią materiałów, były one bowiem sporządzone w określonym celu i mogą przedstawiać niektóre problemy w sposób wybiórczy lub tendencyjny. Autor zdaje sobie sprawę z tych ograniczeń, zatem w tym krótkim artykule jedynie próbuje zasygnalizować najważniejsze zagadnienia pierwszego okresu działalności Delegatury przy PGW – do 1950 r. Ustalenia stanowią wstęp do dalszych badań pogłębionych o inne źródła archiwalne.

W czasie posiedzenia prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów 10 grudnia 1946 r. zadecydowano o powołaniu Delegata Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów przy Dowództwie Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej¹. Ta decyzja wynikała z konieczności rozwiązania narastających i nieuregulowanych problemów związanych z pobytem oddziałów wojskowych ZSRR na ziemiach polskich, z którymi to problemami borykały się władze państwowe. Najlepiej przedstawia je uchwała KERM. W pierwszej kolejności Delegatura miała rozwiązać kwestie: a) użytkowania przez lub na rzecz armii radzieckiej przedsiębiorstw przemysłowych; b) użytkowania majątków ziemskich, gospodarstw rolnych, ogrodowych,

¹ Protokół posiedzenia pełnego prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 10 XII 1946 r., Archiwum Akt Nowych, Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (dalej AAN, KERM), sygn B-5, p. 212.

sadowniczych, leśnych i rybnych; c) dostarczania wojskom radzieckim towarów, energii elektrycznej, wody, gazu oraz innych świadczeń dla wojska radzieckiego; d) wykonania umów i zawartych kontraktów; e) zakwaterowania poszczególnych oddziałów i członków armii radzieckiej; f) transportu, żeglugi śródlądowej i morskiej.²

Delegatura Rządu przy PGW rozpoczęła swoją działalność właściwie od stycznia 1947 r., pełną bowiem obsadę personalną skompletowano dopiero w końcu grudnia 1946 r. Główna jej siedziba znajdowała się w Legnicy. Pierwszym szefem został płk Tokarski, jego zastępcą mianowano mjr. Stanisława Robczyckiego³. Zmiana na stanowisku Delegata nastąpiła w listopadzie 1947 r., gdy na to miejsce został mianowany Wojciech Witkoński⁴.

Najważniejszym problemem postawionym przed Delegaturą było uregulowanie stosunków pomiędzy państwem polskim a stacjonującymi na jego obszarze (przede wszystkim na terenach ziem zachodnich i północnych) wojskami radzieckimi. Już w lutym 1947 r. płk Tokarski wręczył Dowództwu Północnej Grupy Wojsk Radzieckich projekty umów dotyczących:

- dzierżawy przez PGW gruntów ziemskich i gospodarstw rolnych,
- wynajmowania i eksploatacji gospodarstw rybnych,
- użytkowania przedsiębiorstw przemysłowych,
- zatrudniania Niemców przez jednostki Armii Czerwonej.

Od stycznia 1947 r. – po zakończeniu organizacji – podjęto podstawowe działania o charakterze interwencyjnym. Do najpilniejszych zadań należała kontrola przekazywania majątków ziemskich i gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim oraz składów i ośrodków przemysłowych. W polskie ręce oddano w tym czasie m.in. elektrownię Czechnica pod Wrocławiem, obiekty energetyczne w Świnoujściu, fabrykę obuwia, warsztaty stolarskie, część budynków fabrycznych Zjednoczenia Dziewiarskiego w Legnicy. W styczniu i lutym przejęto także koszary i szpitale w Wałczu i Słupsku, szpital w Szczecinku oraz szesnaście innych obiektów⁵. Na prośbę Ministerstwa Skarbu starano się również uregulować nabrzmiały problem pobierania bieżących opłat za energię elektryczną. Chociaż w tym samym czasie prowadzono w Moskwie rozmowy na ten temat, rząd polski starał się nie dopuszczać do tworzenia nowych zaległości przez wojska radzieckie⁶.

² Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów w 12 XII 1946 r., [w:] *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1945-1972. Dokumenty i materiały*, opr. E. Basiński i T. Walichnowski, dok. 41, s. 97. Por. Sprawozdanie z działalności Wojskowej Delegatury przy Północnej Grupie Wojsk Armii ZSRR od 1 I do 22 IX 1947 r., AAN, Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej/Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przy Północnej Grupie Wojsk Armii Radzieckiej (dalej AAN, Del. PGW) 3, p. 1.

³ Rozkaz nr 1, AAN, Del. PGW 26, p. 1.

⁴ Pismo płka Witkońskiego do sekretarza KERM J. Sokołowskiego, AAN, Del. PGW 27, p. 248.

⁵ Sprawozdanie za okres od 20 I do 20 II 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 89-90.

⁶ Pismo Ministerstwa Skarbu do delegata Rządu RP przy PGWAR z 13 II 1947 r., AAN, Del. PGW 1, p. 133.

Przedstawiciel delegatury został też wysłany do województwa olsztyńskiego w celu wyjaśnienia zaistniałych wywołanych przez żołnierzy z jednostki stacjonującej w Wydminach w powiecie węgorzewskim⁷.

Już na początku roku ustalono, iż wszystkie bez wyjątku jednostki radzieckie na terenie Polski będą podlegać dowództwu PGW. Załatwiano również sprawy związane z przekazaniem nadmiaru surowców znajdujących się w rękach jednostek wojskowych ZSRR⁸.

Ważną decyzją było unormowanie spraw przekazywania w ręce polskie majątków rolnych. Dotychczas PGW posiadała 912 majątków o powierzchni 200 tys ha gruntów, a ponadto 357 tys ha łąk i 100 tys ha pastwisk⁹. Najpoważniej przedstawiała się sprawa terenów na Pomorzu Zachodnim. Armia radziecka miała tam 527 majątków (ponad 100 ha każdy) i 2889 gospodarstw rolnych (do 100 ha) o ogólnej powierzchni ponad 253 tys. ha oraz piętnaście jezior. W rękach radzieckich znajdowały się również 52 gorzelnie, 153 młyny, dwadzieścia tartaków i innych zakładów przemysłowych¹⁰. Umowa zawarta 8 kwietnia 1947 r. między władzami polskimi i radzieckimi przewidywała, że wojska radzieckie powinny posiadać 600 majątków o powierzchni 160 tys. ha ziemi ornej, ponadto na okres letni 1947 roku 59 tys. ha pastwisk i 95 tys ha łąk¹¹. Delegatura starała się doprowadzić do poziomu przewidywanego umową. Do połowy tego roku przejęto z rąk radzieckich 165 majątków i 837 gospodarstw o łącznej powierzchni 50 tys. ha¹².

W chwili utworzenia Delegatury poważną bolączką stanowiło zagadnienie rybołówstwa radzieckiego na wybrzeżu polskim. Było ono prowadzone przy pomocy pracowników niemieckich. Znacznie więcej kłopotów powodował proceder uprawiany przez dowódców radzieckich, którzy obok oficjalnego gospodarstwa rybnego prowadzili rabunkowe połowy na własną rękę. Już w lutym 1947 r. Delegatura bez powodzenia próbowała nie dopuścić do wywiezienia przez wojska radzieckie 24 kutrów rybackich z Łeby i Darłowa¹³. Dopiero rozmowy przeprowadzone w pierwszej połowie 1947 r. przyniosły zmianę tej sytuacji. Dowództwo PGW zgodziło się na zlikwidowanie własnej bazy w tym porcie i w y d z i e r ż a w i e n i e wszystkich kutrów stronie polskiej. W zamian strona polska miała sprzedawać

⁷ Sprawozdanie od 20 I do 20 II 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 90.

⁸ Sprawozdanie z działalności Delegatury KERM przy Dowództwie PGWAR w okresie od 9 do 20 I 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 92-93; Sprawozdanie z dotychczasowej działalności Del. KERM przy Dowództwie PGWAR, AAN, Del. PGW, p. 97-98.

⁹ Umowa z 8 IV 1947 r., AAN, Del. PGW 25, p. 85. Por. dokładny wykaz zajmowanych majątków w poszczególnych województwach: M. G o l o n, *Majątki ziemskie na Ziemiach Odzyskanych pod radziecką administracją wojskową w latach 1945-1950*, [w:] *Władze komunistyczne wobec Ziemi Odzyskanych po II wojnie światowej*, Słupsk 1997, s. 294.

¹⁰ Sprawozdanie od 20 I do 20 II 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 90.

¹¹ Umowa z 8 IV 1947 r., AAN, Del. PGW 25, p. 85.

¹² Notatka dotycząca obiektów rolnych z połowy 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 35; Por.: G o l o n, *op. cit.*, s. 295-296.

¹³ Sprawozdanie od 20 I do 20 II 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 90.

wojskom sowieckim 400 ton ryb miesięcznie. Umowa nie obejmowała radzieckiej bazy rybołówstwa w rejonie Szczecina, ponieważ nie podlegała ona Dowództwu PGW¹⁴.

Zgodnie z założeniami postawionymi przed Delegaturą przedstawiciele interesowali się także zagadnieniami komunalnymi wynikającymi z faktu przebywania na terytorium Polski oddziałów radzieckich. W pierwszym rzędzie próbowano rozładować nasycenie wojskami miast na terenach Ziem Odzyskanych, przede wszystkim Legnicy, Świdnicy, Wałbrzycha i Wrocławia. Starano się także o skoordynowanie w miarę możliwości systemu rozmieszczenia jednostek z gospodarką kraju.

W pierwszej połowie 1947 r. udało się m. in. rozładować szczególnie trudną sytuację w Legnicy. Jeszcze w styczniu tego roku oddziały sowieckie były rozmieszczone we wszystkich rejonach tego miasta. Eksploatowały one we własnym zakresie elektrownię, wodociągi i rzeźnię. Szereg zakładów i warsztatów pozostawało w rękach PGW bez żadnej podstawy prawnej. Ludności polskiej nie wolno było bez opłaty wstępować do parku miejskiego. W wyniku podjętych przez Delegaturę starań udało się wyznaczyć wydzielony rejon dla jednostek radzieckich, co spowodowało stopniowe opróżnianie dotąd zajmowanych obiektów. Już w pierwszej połowie 1947 r. ta decyzja zaowocowała zwolnieniem około dwustu budynków. W ręce polskie zostały przekazane elektrownia i wodociągi oraz szereg zakładów i warsztatów.

Także w Wałbrzychu i Świebodzicach podjęto starania o zredukowanie do minimum liczby oddziałów sowieckich stacjonujących w mieście, motywując to koniecznością zapewnienia mieszkań górnikom. Wysłana przez dowództwo armii radzieckiej komisja przekazała władzom polskim czterdzieści budynków w Wałbrzychu (na dwieście zajmowanych) i 28 w Świebodzicach. Dowództwu PGW zostały także przedstawione sprawy związane z innymi zagadnieniami komunalnymi¹⁵.

Osobną kwestią, która stanęła przed Delegatem w momencie objęcia obowiązków, było unormowanie zatrudniania Niemców przez PGW i rozwiązanie problemu obywateli radzieckich przebywających na terenach Polski. W pierwszym przypadku, według szacunków strony polskiej, liczba pracujących Niemców przekraczała 100 tys. Pozostawało to w wyraźnej sprzeczności z polityką państwa polskiego, dążącego do wysiedlenia jak największej liczby osób tej narodowości. Już w lutym 1947 r. dowódcy PGW marszałkowi Rokossowskiemu zostały wręczone tezy rządu polskiego o podporządkowaniu ustawodawstwu polskiemu wszystkich Niemców zatrudnionych przez instytucje radzieckie. W maju 1947 r. głównodowo-

¹⁴ Sprawozdanie Delegatury KERM przy PGWAR od 1 I 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 101-102.

¹⁵ *Tamże*, p. 102-103.

dzący PGW zgodził się na pozostawienie 14 500 pracowników niemieckich wraz z ich rodzinami. Pozostali mieli być zwolnieni do 1 czerwca 1947 r.¹⁶

W przypadku obywateli radzieckich uwagę Delegatury zajmowali przede wszystkim zdemobilizowani żołnierze, którzy nie opuścili terytorium państwa polskiego. Interesowano się również zwolnionymi pracownikami kontraktowymi, członkami rodzin wojskowych nieposiadającymi wizy polskiej, wreszcie innymi obywatelami ZSRR przebywającymi nielegalnie w Polsce. Tę sprawę udało się uregulować w marcu i kwietniu 1947 r. W ciągu 30 dni – poprzez obóz nr 277 w Wołowie – te osoby miały być wysłane do Związku Radzieckiego. Rozpoczęto również ewidencję wszystkich obywateli tego państwa, którzy wstąpili w związki małżeńskie z obywatelami polskimi. Nie udało się jednak zobowiązać dowództwa radzieckiego, aby demobilizacja jednostek miała miejsce już w ZSRR, a nie na obszarze Polski, co pozwoliłoby na uniknięcie nielegalnego pobytu zdemobilizowanych żołnierzy na polskim terytorium. Wykonanie tego postulatu umożliwiłoby również ograniczenie niekorzystnych zjawisk, przede wszystkim spekulacyjnego wykupywania towarów przez te osoby¹⁷.

Innym zagadnieniem stojącym przed Delegaturą było uporządkowanie spraw związanych z korzystaniem przez PGW z obiektów oraz sposobu regulacji świadczeń komunalnych. Do roku 1947 oddziały radzieckie stale zalegały z zapłatą za energię elektryczną, gaz i wodę oraz lokale. Opóźnienia dotyczyły opłat jeszcze z 1945 r. W wyniku rozmów zaczęto stopniowo uiszczać bieżące rachunki. Pewne problemy wystąpiły z powodu wprowadzenia przez Ministerstwo Przemysłu (od 1 maja 1947 r.) nowej, jednolitej taryfy za energię elektryczną na terenie całego państwa. Dowództwo PGW odmówiło płacenia nowych stawek, tłumacząc się szczupłością kredytów na ten cel przychodzących z Moskwy. Nie uznawało ponadto długów zaciągniętych przed sformowaniem Grupy, a więc w roku 1945, oraz zaległych należności za oddziały podległe innym dowództwom. Ponadto w przypadku opłat za rok 1946 żądano ścisłych danych dotyczących zadłużonych jednostek, co w dużej mierze było niemożliwe do wykonania przez stronę polską i powodowało skreślenie zaległych sum. Warto tu dodać, że PGW za ten okres opłaciła tylko 13,5 mln zł, podczas gdy do rozliczenia pozostawało prawie 66 mln zł¹⁸, przy czym armia radziecka w 1947 r. korzystała z bezpłatnych pomieszczeń koszaro-

¹⁶ Pismo szefa sztabu PGWAR gen. lejtlanta P. Kotowa do pełnomocnika Rządu RP przy PGWAR Tokarskiego z 15 V 1947 r., AAN, Del. PGW 45, p. 92; zagadnienie zatrudnienia Niemców w oddziałach radzieckich (notatka pika Tokarskiego z 17 V 1947 r.), AAN, Del. PGW 25, p. 89; wg Sprawozdania z działalności Ministerstwa Ziemi Odzyskanych od 27 XI 1945 do 21 I 1949 r., zał. 2, AAN, Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej (dalej KC PPR), sygn. 295/VII-159, p. 221; wszyscy Niemcy podlegali też ewidencji.

¹⁷ Zagadnienie obywateli radzieckich przebywających na terenie państwa polskiego, AAN, Del. PGW 3, p. 70-71.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności działu świadczeń komunalnych za okres 15 VII do 31 VIII 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 36-38.

wych, sztabowych i mieszkań dla oficerów i pracowników kontraktowych o łącznej powierzchni około 5650 m²¹⁹.

W połowie 1947 r. w intensywniejszą fazę weszło wykonywanie umowy o eksploatacji majątków rolnych. Do sierpnia PGW przekazała w ręce władz polskich 103 majątki i 467 gospodarstw rolnych o powierzchni 57 tys. ha w województwie pomorskim, pozostawiając w swoich rękach jeszcze ponad 33 tys. ha ziemi. Na Dolnym Śląsku w tym samym okresie Armia Czerwona miała do oddania około 28 tys. ha (70 majątków i 140 gospodarstw)²⁰.

W drugiej połowie roku PGW przystąpiła także do dalszego zwalniania obiektów komunalnych w miastach Dolnego Śląska. W okresie od lipca do sierpnia 1947 r. strona polska otrzymała 1200 izb mieszkalnych dla górników w Wałbrzychu²¹. Działania Delegatury spowodowały także przekazanie władzom polskim trzydziestu obiektów przemysłowych, pięćdziesięciu drobnych warsztatów i piętnastu budynków fabrycznych z kompletnym wyposażeniem²².

W stosunku do poprzednich lat nieco zmalała liczba przestępstw dokonywanych przez żołnierzy radzieckich, chociaż nadal zdarzały się kradzieże i rozboje. Większości z nich dokonywano w stanie nietrzeźwym. Przestępstwa miały charakter recydywy, np. w gminie Mojanice (powiat Wołów) mieszkający tam obywatele polscy nieustannie byli nękani przez napady żołnierzy sowieckich, którzy zabierali meble i przedmioty domowego użytku²³.

Delegatura starała się także przeciwdziałać dewastacji lasów wynikającej bądź z bezprawnego wyrębu drzew przez poszczególne jednostki, bądź z (szczególnie niebezpiecznych) pożarów powstających na skutek zapraszania ognia w wyniku ćwiczeń. Nie udało się natomiast uregulować spraw związanych ze szkodami wyrządzonymi Polskim Kolejom Państwowym, spowodowanymi przez transporty wojsk do radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech. Nieunormowane pozostały również zagadnienia żeglugi radzieckiej na Odrze. W odpowiedzi na polskie monity dowództwo PGW odpowiadało, że rozwiązywanie tych kwestii należy bezpośrednio do dowództwa wojsk radzieckich w Berlinie²⁴.

W celu uregulowania transakcji handlowych władze polskie zdecydowały na jesieni 1947 r. o przydzieleniu do Delegatury przedstawiciela Ministerstwa

¹⁹ Pismo mjra Weinreba w sprawie rozliczeń finansowych z PGWAR z 16 XII 1947 r., AAN, Del. PGW 25, p. 11.

²⁰ Sprawozdanie z działalności działu spraw rolnych za okres 15 VII do 31 VIII 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 33

²¹ *Tamże*, p. 38.

²² Sprawozdanie... od 1 I do 22 IX 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 15.

²³ Pismo naczelnika Obwodowego Urzędu Likwidacyjnego do płk. Tokarskiego z 3 III 1947 r., AAN, Del. PGW 1, p. 45-6.

²⁴ Sprawozdanie z działalności działu spraw ogólnych od 15 VII do 31 VIII 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 48.

Przemysłu i Handlu²⁵. Do jego zadań należało przeprowadzanie wszelkich transakcji handlowych z PGW. W ten sposób zamierzano wyłączyć inne organizacje i instytucje, zarówno państwowe i spółdzielcze, prywatne, a nawet kontrahentów zagranicznych. Ten ostatni punkt dodano po zawarciu przez dowództwo oddziałów sowieckich z obywatelem czeskim Kviczałą umowy, która przewidywała wywóz dużej ilości maszyn, samochodów i innego mienia ponemieckiego stanowiącego w myśl umowy polsko-radzieckiej własność Polski. Druga strona uważała, że po zinventaryzowaniu przez jednostki całego sprzętu niemieckiego jest on własnością PGW²⁶.

W trzecim kwartale 1947 r. kontynuowano stopniowe zwalnianie obiektów wojskowych oraz lokali mieszkalnych. We wrześniu oddano stronie polskiej 24 domy z trzystoma pomieszczeniami i dwa zespoły budynków koszarowych w Kołobrzegu, szereg domów mieszkalnych, lokali sklepowych oraz trzy budynki szkół średnich w Legnicy. Przekazano również kamienice w Świdnicy (46 mieszkań) oraz w Wałbrzychu i Świebodzicach²⁷.

9 września 1947 r. zawarto nową umowę w sprawie przekazania majątków zajętych przez armię radziecką. Początkowo przewidywano termin 1 grudnia tego roku jako ostateczną datę oddania wszystkich bezprawnie zajętych terenów stronie polskiej. PGW próbowała jednak opóźnić wykonanie umowy poprzez ciągłe dyslokacje formacji wojskowych, co powodowało zmiany w wykazach gospodarstw, które chciano zachować (np. w województwie wrocławskim wykazy były zmieniane pięć razy). Ostatecznie wykonanie umowy przesunięto o dwa miesiące – do 1 lutego 1948 r. Wojska radzieckie pozostawały nadal w 308 majątkach o ogólnej powierzchni 108 381 ha, przy czym np. w województwie mazurskim nie miały ani jednego dużego gospodarstwa, a w województwach pomorskim (Bydgoszcz), poznańskim i śląsko-dąbrowskim posiadały zaledwie trzy obiekty o powierzchni 323 ha. Najwięcej majątków w rękach PGW, bo aż 122, pozostało w województwie wrocławskim²⁸. Na terenie tych majątków znajdowało się również 148 drobnych zakładów przemysłowych (56 w województwie wrocławskim, a 42 w szczecińskim), w tym pięćdziesiąt gorzelni, wzbudzających zainteresowanie obu stron. Do 1 stycznia 1948 r. zwolniono 657 obiektów rolnych o łącznej powierzchni 71 185 ha. Dużą część z nich stanowiły drobne gospodarstwa, co było szczególnie

²⁵ Wg A. K o c h a ń s k i e g o (*Polska 1944-1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996, ss. 223-224), oficjalne mianowanie pełnomocnika ministerstwa przemysłu i handlu nastąpiło dopiero 1 II 1948 r.

²⁶ Zapisek urzędowy z konferencji w sztabie Tyłów PGWAR z 13 XI 1947 r., AAN, Del. PGW 25, p. 6-7.

²⁷ Sprawozdanie za 1 IX - 5 XI 1947 r., AAN, Del. PGW 3, p. 9.

²⁸ Sprawozdanie z wykonania umowy ze sztabem Północnej Grupy Wojsk z 9 IX 1947 r., AAN, Del. PGW 29, p. 60-61. Dokładna tabela ilości i powierzchni majątków pozostających w rękach PGW w latach 1947-1949 zob. M. G o l o n, *op. cit.*, s. 295.

ważne dla strony polskiej ze względu na możliwość znalezienia nowych miejsc osiedlenia dla ludności napływającej na ziemie zachodnie i północne²⁹.

Umowa z 9 września 1947 r. przewidywała przyznanie stronie radzieckiej 55 tys. ha łąk i 45 tys. ha pastwisk w siedmiu województwach, ze względu jednak na konieczność wykorzystania majątków przez polskich osadników, zwiększenie się pogłowia bydła i koni oraz niedobory siana spowodowane suszą z poprzedniego roku Henryk Kasperowicz reprezentujący polską stronę w rozmowach uzyskał zmniejszenie tych liczb do 31 tys. ha łąk, a liczbę pastwisk zredukowano do zera³⁰.

Umowa nie oznaczała całkowitego rozwiązania tego problemu, jeszcze bowiem w połowie roku następnego armia radziecka zajmowała 32 majątki nieobjęte umową o łącznej powierzchni 5127 ha³¹.

Jesienią 1947 r. kontynuowano przejmowanie obiektów mieszkalnych w Świebodzicach (około 50 mieszkań), w Poznaniu i w Koszalinie, pojedynczych domów w Kołobrzegu i Szczecinku oraz pojedynczych obiektów na terenie całego kraju.

Do początku 1948 r. PGW z 91 większych obiektów zajmowanych w wyniku umowy z 1945 r. przekazała dopiero 27. Wciąż ponad sto mniejszych zakładów (przede wszystkim warsztaty ślusarskie, stolarskie i młyny), w większości na terenie województwa pomorsko-zachodniego, pozostawało w jej rękach³².

W początkach 1948 r. Delegatura podjęła działania zmierzające do wycofania garnizonów radzieckich z Wałbrzycha, Świebodzic i Świdnicy. Interweniowano bezpośrednio u marszałka Rokossowskiego. Złożył on ustne zapewnienie, że wojska z pierwszych dwóch miast zostaną przesunięte do Legnicy, przy jednoczesnym zmniejszeniu liczebności tutejszego garnizonu. Natomiast nie widział możliwości wycofania oddziałów ze Świdnicy ze względu na konieczność zabezpieczenia urządzeń techniczno-lotniczych niezbędnych dla stacjonujących tam jednostek lotniczych³³.

Osiągnięciem Delegatury latem 1948 r. było uzyskanie zgody na wizowanie tzw. listów otwartych, czyli ich kontrolowanie. Na ich podstawie wojska radzieckie dotychczas wywoziły mienie z Ziemi Odzyskanych do ZSRR³⁴. Do końca roku udało się uzyskać także zgodę Dowództwa PGW na wizowanie tzw. przepustek, czyli kontroli sprzętu wojskowego, umundurowania, środków łączności, transportu itp. przekazywanych za granicę³⁵.

²⁹ AAN, Del. PGW, p. 62.

³⁰ *Tamże*, p. 63.

³¹ *Tamże*, p. 65.

³² Sprawozdanie od 5 XI 1947 do 5 I 1948 r., AAN, Del. PGW 54, p. 204.

³³ Sprawozdanie od 5 I do 29 II 1948 r., AAN, Del. PGW 54, p. 183.

³⁴ Sprawozdanie od 5 VII do 10 IX 1948 r., AAN, Del. PGW 54, p. 133.

³⁵ Sprawozdanie Delegatury od 10 XI do 4 I 1949 r., AAN, Del. PGW 54, p. 97.

W październiku 1948 r. ostatecznie rozwiązano także sprawę przejścia portu rybackiego wraz z taborem pływającym w Darłowie. W wyniku umowy stronie polskiej przekazano cały obiekt oraz flotyllę kutrów (27 kutrów, z tego 18 zdolnych do użytkowania)³⁶.

Przez cały rok strona rosyjska przekazywała także majątki rolnicze stronie polskiej. Ogółem w 1948 r. oddano 361 obiektów o powierzchni 33 910 ha (najwięcej – 330 majątków – w województwie szczecińskim)³⁷. Niewystarczająca ilość łąk i pastwisk doprowadziła jednak do szeregu nadużyć strony radzieckiej, przede wszystkim w województwie wrocławskim. Największe szkody osadnikom polskim wyrządzono w powiatach legnickim, głogowskim, wołowskim i górowskim³⁸.

11 grudnia 1948 r. podpisano układ zbiorowy między Dowództwem Północnej Grupy Wojsk a Związkiem Zawodowym Pracowników Cywilnych Administracji Wojskowej, regulujący warunki płacy i pracy pracowników polskich zatrudnionych w zakładach administrowanych przez jednostki radzieckie. Miał on obowiązywać od 1 stycznia 1949 r. PGW zgodziła się na przyznanie świadczeń socjalnych przewidzianych przez ustawodawstwo naszego państwa³⁹. Delegatura podjęła jednocześnie próbę dalszego zmniejszenia liczby Niemców pracujących dla PGW. Propozycja zastąpienia ich Polakami, zarówno w zakładach, jak i w majątkach rolniczych, została przychylnie przyjęta przez dowództwo radzieckie, które zgodziło się na stopniową zamianę 6000 robotników⁴⁰.

W ciągu całego roku 1948 udało się odzyskać od wojsk sowieckich pięć budynków mieszkalnych w Legnicy i siedemnaście w Szczecinku oraz pojedyncze domy w innych miastach. Dużym sukcesem było przekazanie największej fabryki pianin i fortepianów „Seiler” w Legnicy wraz z poniemieckimi urządzeniami fabrycznymi⁴¹.

Według raportów Delegatury w ciągu dwóch lat jej działania na skutek interwencji stronie polskiej zostało oddane 70% z 490 obiektów zajmowanych przez jednostki PGW w Polsce. Wśród nich znajdowało się 35 większych obiektów fabrycznych⁴², siedem elektrowni, siedem tartaków, cztery rzeźnie, trzynaście elewatorów i magazynów zbożowych, olejarnia, 31 młynów, piętnaście młeczarni, dzie-

³⁶ Sprawozdanie delegatury z 10 IX do 9 XI 1948 r., AAN, Del. PGW 54, s. 118.

³⁷ Sprawozdanie od 5 VII do 10 IX 1948 r., AAN, Del. PGW 54, p. 141; wojska radzieckie oddały 20 majątków w woj. wrocławskim, 5 w olsztyńskim, po 2 obiekty w śląsko-dąbrowskim i poznańskim i po 1 w gdańskim i bydgoskim.

³⁸ Sprawozdanie od 5 VII do 10 IX 1948 r., AAN, Del. PGW 54, p. 142.

³⁹ Sprawozdanie od 10 XI 1948 do 4 I 1949 r., AAN, Del. PGW 54, p. 98.

⁴⁰ Sprawozdanie od 10 XI do 4 I 1949 r., AAN, Del. PGW 54, p. 99.

⁴¹ Sprawozdanie od dnia 1 VII do 1 X 1950 r., AAN, Del. PGW 65, p. 184.

⁴² W tym kompletnie urządzona fabryka konfekcyjna w Gryficach, 3 zakłady w Kamiennej Górze, fabryka włókiennicza w Żarach, zakłady produkcji mydła w Jeleniej Górze, fabryki obuwnicze w Wałbrzychu i Białym Kamieniu.

więtnaście piekarni i około 170 mniejszych zakładów przemysłowych⁴³. Strona radziecka przekazała także różne ilości sprzętu i materiału, w tym skupiska złomu i metali kolorowych, składy demobilu samochodowego, 120 wagonów różnego asortymentu, 120 maszyn dziewiarskich, sprzęt drogowy i wąskotorowy oraz inne towary⁴⁴.

W pierwszym kwartale 1949 r. niewątpliwie najważniejszym sukcesem Delegatury było uzyskanie zgody PGW na przekazanie kompletnej i nowoczesnej fabryki mydła we Wrocławiu⁴⁵.

Wiosną 1949 r. Delegat próbował kwestionować wywóz z Ziem Odzyskanych środków transportu. Używano argumentów, iż jest to mienie polniemieckie, a więc powinno pozostać w Polsce. Dowództwo PGW uważało jednak sprzęt znajdujący się w magazynach jednostek wojskowych za własność radziecką⁴⁶. Nie udało się także uzyskać zwrotu zadłużenia z zaległych opłat telekomunikacyjnych za okres 1945-1948, mającego wynosić aż 2 437 197 324 zł. Stanowisko radzieckie w tej sprawie pozostawało nieugięte. Dowództwo PGW nie posiadało żadnych materiałów (lub nie chciało się do nich przyznać), które potwierdzałyby polskie roszczenia. W rozmowach zwracało także uwagę, że część sieci telekomunikacyjnej została zbudowana jeszcze w czasie wojny przez Armię Czerwoną⁴⁷. Natomiast stopniowo likwidowano długi wobec centralnego Zarządu Energetyki. Suma ta zmniejszyła się z 47 133 628,73 zł do 28 043 459,73 zł, a w przypadku zadłużeń wobec samorządów miejskich wynosiła w marcu 1949 r. 5 861 797,79 zł⁴⁸.

W czerwcu 1949 r. podpisano nową umowę zbiorową regulującą warunki płacy i pracy robotników polskich zatrudnionych w radzieckich instytucjach wojskowych⁴⁹. Latem 1949 r. Północna Grupa Wojsk zwolniła także cały szereg budynków szkolnych w różnych miejscowościach. Krok ten był wynikiem rozkazu władz centralnych ZSRR, który nakazywał zlikwidowanie wszystkich szkół poza granicami Związku Sowieckiego⁵⁰.

Pod koniec października 1949 r. na skutek interwencji Delegatury przekazano stronie polskiej elektrownię wodną w Trzebieszowicach k. Kłodzka, zasilającą lokalną fabrykę i dziewięć okolicznych wsi⁵¹. W trzecim kwartale tego roku strona polska podjęła także działania w celu zahamowania narastającego procederu nielegalnych połowań i połowów ryb przez żołnierzy radzieckich. Interwencje skłoniły

⁴³ Sprawozdanie od dnia 1 VII do 1 X 1950 r., AAN, Del. PGW 65, p. 177-178; por. Sprawozdanie z działalności MZO..., AAN, KC PPR 295/VII-159, p. 221.

⁴⁴ Sprawozdanie od dnia 1 VII do 1 X 1950 r., AAN, Del. PGW, p. 178.

⁴⁵ Sprawozdanie od 4 I do 4 III 1949 r., AAN, Del. PGW 54, s. 71.

⁴⁶ Sprawozdanie od 1 V do 1 VII 1949, AAN, Del. PGW 54, p. 32.

⁴⁷ Sprawozdanie od 5 III do 5 V 1949 r., AAN, Del. PGW 54, p. 47.

⁴⁸ *Tamże*, p. 53-54.

⁴⁹ *Tamże*, p. 33.

⁵⁰ Sprawozdanie od 1 VII do 1 IX 1949 r., AAN, Del. PGW 54, p. 15.

⁵¹ Sprawozdanie za okres od 1 X do 31 XII 1949 r., AAN, Del. PGW 65, p. 61.

dowództwo PGW do wydania zarządzenia zabraniającego tego rodzaju przestępstw. Strona radziecka przystała także na polski projekt ochrony i dozoru przeciwpożarowego, co wiązało się z groźnymi pożarami lasów w końcu października, które spowodowały jednostki radzieckie w czasie ćwiczeń w okolicach Zielonej Góry⁵².

Na początku roku 1950 armia radziecka wciąż posiadała w użytkowaniu 69 tys. ha majątków ziemskich. W styczniu przekazano stronie polskiej duże gospodarstwo ogrodnicze w Lubiechowie koło Wałbrzycha⁵³.

Pewnym novum osiągniętym przez Delegaturę na początku 1950 r. było wprowadzenie systemu planowego zaopatrzenia na podstawie zamówień składanych przez radzieckie jednostki, co usprawniło ich zaopatrzenie, stale jednak pojawiały się trudności wywołane nieuwzględnieniem wszystkich oddziałów PGW, opóźnianiem składania zapotrzebowań czy wreszcie nieodbieraniem zamówionego towaru⁵⁴.

25 lipca 1950 r. podpisano nowy układ zbiorowy, regulujący warunki pracy i płacy polskich oraz niemieckich pracowników zatrudnionych w jednostkach radzieckich. Przewidywał on m.in. stawki obowiązujące w polskich zakładach wojskowych, co znacznie polepszyło zarobki w stosunku do sum otrzymywanych dotychczas. Delegatura sądziła także, że nowe zasady wpłyną na zwiększenie liczby polskich fachowców. W ten sposób możliwe byłoby wysiedlenie Niemców, którzy mieli wyrażać chęć wyjazdu z terenu Polski po utworzeniu Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Nadal nieuregulowane pozostawały kwestie związane z zatrudnieniem rolników w majątkach użytkowanych przez wojska radzieckie⁵⁵.

W drugiej połowie roku PGW nie zwróciła stronie polskiej zbyt wielu budynków. W okresie od lipca do października przekazano tylko trzynaście domów mieszkalnych, szkołę w Świdnicy, salę wykładową i internat⁵⁶. Również w ostatnim kwartale 1950 r. przekazano bardzo mało kamienic. Co więcej, PGW przekazała Delegaturze plan na rok następny, który przewidywał duże prace budowlano-remontowe w obiektach dotąd zajmowanych. W czasie konferencji 28 grudnia 1950 r. zdecydowano, że istnieje nawet konieczność włączenia ich do polskiego planu przygotowanego przez Ministerstwo Budownictwa i Gospodarki Komunalnej i podległe mu jednostki⁵⁷.

⁵² Sprawozdanie od dnia 1 VII do 1 X 1950 r., AAN, Del. PGW 65, p. 171.

⁵³ Sprawozdanie za okres od 1 I do 31 III 1950, AAN, Del. PGW 65, p. 159.

⁵⁴ Sprawozdanie za okres od 1 I do 31 III 1950 r., AAN, Del. PGW 65, p. 129.

⁵⁵ Sprawozdanie od 1 VII do 30 IX 1950 r., AAN, Del. PGW 65, p. 51.

⁵⁶ *Tamże*, p. 72.

⁵⁷ *Tamże*, p. 87.

Do końca tego roku nie udało się także rozwiązać spraw zadłużenia PGW (należności za wodę i gaz), które wynosiło w tym czasie 10 242 133 zł w starej walucie⁵⁸.

Trudno ocenić, w jakim stopniu osiągnięcia Delegatury Rządu przy Północnej Grupie Wojsk Radzieckich w latach 1947-1950 mogą być zapisane rzeczywiście na jej konto. Nie sposób bez gruntownych badań stosunków polsko-radzieckich na szczeblu rządowym do końca przesądzić, czy rzeczywiście decyzje PGW były skutkiem monitów Delegatury. Można przypuszczać, że w wielu wypadkach następowało sprzężenie działań strony polskiej na wielu poziomach i tylko wtedy uzyskiwano zadowalające rezultaty. Na pewno wiele sukcesów, które w sprawozdaniach przypisywano bezpośrednim działaniom polskiego Delegata, zależało w dużym stopniu od przychylności radzieckiego dowództwa, decyzji rządu ZSRR oraz rozmów i porozumień rządowych między tym krajem a Polską. Widać to m.in. na przykładzie zwolnienia przez PGW wszystkich szkół, które nastąpiło po rozkazie płynącym z Moskwy, czy przekazywania majątków ziemskich – po podpisaniu umowy rządowej. Niemniej – oddając sprawiedliwość – trzeba zaznaczyć, że powstanie Delegatury i jej działalność umożliwiły uregulowanie i uporządkowanie wielu spraw związanych z przekazywaniem obiektów i sprzętu stronie polskiej. Niewątpliwie jej interwencje rozwiązały sporo lokalnych konfliktów i przyczyniły się do zmniejszenia zadrażeń między wojskami radzieckimi a polskimi osadnikami, zwłaszcza na tych terenach, gdzie żołnierze i ludność cywilna sąsiedowali ze sobą.

Jakub Tyszkiewicz

**DIE DELEGATUR DER VERTRETUNG DER POLNISCHEN REGIERUNG
BEI DER NORDGRUPPE DER SOWJETISCHEN ARMEE
AUF DEN SOGEN.
WIEDERGEGWONNENEN GEBIETEN IN DEN JAHREN 1947-1950**

Zusammenfassung

Im Aufsatz wurde die Tätigkeit der Delegatur der Polnischer Regierung bei der Nordgruppe der Sowjetischen Armee auf den sogen. Wiedergewonnenen Gebieten in den Jahren 1947-1950 dargestellt. Sie wurde gegründet, um die aufgetürmten Probleme, die mit der Anwesenheit der sowjetischen Armee auf diesem Gebiet zusammenhingen, zu lösen. Diese Delegatur kontrollierte die Übernahme der Güter und der Betriebe sowie der Verkehrsmittel, die bisher in den Händen der sowjetischen Armee waren. Sie übte einen Druck auf die durch die sowjetischen Armee nicht gezahlten Pachtgebühren für Wasser-, Strom- und Gasversorgung aus. Ausserdem bemühte sie sich um den Rückzug der sowjetischen Truppen aus manchen schlesischen Städten. Schliesslich regulierte sie die Rechte und Pflichten der in der sowjetischen Armee tätigen polnischen Staatsbürger. Dank ihrer Bemühungen wurde die Zahl der dort beschäftigten Deutschen beschränkt.

⁵⁸ Sprawozdanie od 1 X 1950 do 1 I 1951 r., AAN, Del. PGW 65, p. 84.

Die Tätigkeit der Delegatur der Polnischen Regierung bei der Nordgruppe der sowjetischen Armee trug zur Entspannung in den Beziehungen zwischen den sowjetischen Soldaten (Vergewaltigungen, Diebstähle, Raubüberfälle) und der polnischen Bevölkerung bei.